

Георги Господинов

Институт за литература при Българската академия на науките

g_gospodinov@yahoo.com

Разширяване полето на романа

Georgi Gospodinov

Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences

g_gospodinov@yahoo.com

Extending the Scope of the Novel

Abstract

The text is both analytical and reminiscent reflection of the author on the genesis and then the reception of his novel, *Time Shelter* (2020). He focuses on his research in the field of memory loss diseases and their treatment and his delving into the traumatic past of 20th century that crystallized especially in one day: 1st September 1939 when everyday life became history. Among the various reactions after the publication of the novel, he focuses on two academic discussions: a theosophical one in the frame of Biblico Festival (Vicenza, Italy), and another one on memory loss and personal stories organized by the Department of Psychology, Bologna University. He also examines (not without a certain sense of humor) the effect of being awarded with the International Booker Prize 2023 for *Time Shelter*. In an ironic key, the title of the text is an allusion to the M. Houellebecq's title 'Extension du domaine de la lutte' (translated in English as 'Whatever').

Keywords: *Time Shelter*, clinics of the past, memory, Alzheimer's disease, dystopian realism, International Booker Prize

На свечеряване, изкушавам се да кажа – в часа на синята мъгла, тъкмо преди началото на дискусията около „Времеубежище“, в ранния декември миналата година на 50 метра от Културния център на Софийския университет се чуваха ясно виковете около полуразчленения паметник на Съветската армия. Чух скандирания „Вре-ме-раз-делно“ (?!), освирквания, руска песен, неясни думи по мегафон. Една

от сцените на романа разказва за сблъсъка на юнаците националисти и движението ДС (соца) на същия този паметник. Е, тук те бяха от едната страна, както щеше да се получи и в края на романа. Това не е трудно за предвиждане, защото тъкмо късният социализъм роди ранния национализъм от 80-те, с характерните му черти, видими днес. А аз си мислех, че пиша дистопия. Оказа се дистопичен реализъм.

Заслугата за тази дискусия е на професор Александър Кьосев, който обича да опитва такива неща. И на моята колебливост, че не отказах навреме. Бях поканен да се изкажа в края на обсъждането, направих го кратко и тук давам някакъв допълнен вариант на онова изказване. Не съм сигурен, че тогава в Културния център се получи точно дискусия, но самите текстове, без да са го предвидили, сякаш повече си говорят сега. И дори често спорят и се опровергават помежду си, което е хубаво и естествено. Благодаря на всички, които са си направили труда да се включат в това обсъждане и да напишат своите текстове. Българските живи писатели не са разглеждани откъм академично внимание, за добро или зло. А такова внимание, ако не ни убие съвсем, ни прави по-силни.

Човек си мисли, че пише в самота, и донякъде е точно така, но всъщност книгите ни са непрекъснат разговор с други книги и хора. Този роман е писан в такъв непрекъснат тих разговор. В голяма степен той е задочен и пряк диалог с всички, които участват в тази дискусия, с повечето от тях сме минали заедно през онова важно десетилетие на 90-те, с екстатиките, семинарите му, манифестите, но и през разделите на следващите години.

При писането на този роман за мен беше също така важен разговорът с книги и автори като Свети Августин, Томас Ман, Одън, Елиът, Пруст, Вирджиния Улф, Борхес, Бродски, Толстой, Кундера, също философи, историци и изследователи на големите теми от миналия век. Възстановявахме един век и в него, както казва Гаустин, трябваше да има всичко – от новините на първа страница до това дъждовно ли е било лятото, какви обувки са се носели, за какво са спорели хората вечер и кои са били хитовете на съответната година. Цитирам свободно и по (лоша) памет, но тъй като става дума за роман за загубата на памет, нека ми е простено.

Имах около година и нещо за рисърч, както се казва, събирах материали, трябваше да науча всичко за дегенеративните заболявания на паметта. Сравнявах статистики, известно е, че деменцията е една от

най-бързо, застрашително развиващите се болести, свързани с увеличаващата се продължителност на живота и пр. Едно от най-щастливите ми хрумвания беше да изследвам течението на „Ню Йорк Таймс“ от есента на 1939 г. Броят от 1 септември е удивителен пример за момент, в който пред очите ни всекидневието се превръща в история. От извънредната новина на първа страница за нахлуването в Полша, през голямата снимка на 3-та със строени пред гимназия ученици и учители, всичките с противогази, до рекламите за новооткрития бар Чинцано в Долен Манхатън или новите радиоапарати Филипс. Споменавам го, защото, както отбелязва текстът на Александър Кьосев и изказването на Лиляна Деянова от публиката, 1 септември 1939 г. действително е преобръщаща точка в романа, а и във века.

За тези вече 4 години, откакто романът излезе, на него му се случиха всякакви четения и интерпретации, имам предвид и отварящи, и редуциращи, т.е. приключващи, затварящи. Най-интересни за мен са били някои отварящи четения, особено по темите, които често напускат границите на фикцията. Може би ще е интересно да отбележа някои от тях.

Всъщност това не е първата академична дискусия с преподаватели и учени върху този роман. Може би е първата българска.

През есента на 2022 г. Университета в Болоня стана домакин на такава дискусия, организирана от Департамента по Психология и Университетската библиотека. Италианският превод на „Времеубежище“ (дело на проф. Джузепе Дел Агата) беше в основата на дискусията ни с доцент Рабин Чатат, специалист по Алцхаймер и дементни заболявания, и преподавателя по история Лука Алесандрини. В клиниките за минало на Гаустин и в неговия подход експертите виждаха възможност да се дебатира все по-важния в тази област въпрос за фокусирането върху личния опит и личните истории на губещите памет пациенти, отношението към тях като към субекти с минало и емоции, с лична история, отвъд чисто медицинските процедури и пр. Те живо се интересуваха и дискутирахме как романът работи с наличното знание, включително какво може да се прави в тяхното поле, разказването на истории, как историите са силен отключвател на памет при болните от Алцхаймер, подобно на миризмите и музикалните структури.

Споменавам тази дискусия по няколко причини. Първо, защото винаги съм вярвал, че литературата следва да разширява полето си, че романът е лаборатория, че може да навлиза, коментира, прави опити в съвсем сериозни и уж чужди му сфери. Литературата и науката в

частност отново влизат в онази естествена осмоза, каквато познаваме от старите текстове. Сега, още повече, в ситуацията на множество изострени докрай кризи – антропоценни и екзистенциални, в дефицит не само на бъдеще, но и на смисъл, романът може да си позволи да изследва случващото се, напускайки смело, ако се наложи, собственото си чисто изкуство. За това, че романът не е ариец, за мелеза на романа, в който могат да се смесват всички стилове и жанрове на света, се разбрахме с Гаустин още във „Физика на тъгата“. Обратно на някои твърдения трябва да кажа, че „Времеубежище“ изглежда доста по-подреден в сравнение със споменатия предишен роман.

Но така или иначе, както отбелязват текстовете тук, „Времеубежище“ се полага в контекста на останалите два романа. (Все пак Гаустин се явява във „Физика на тъгата“, а и там за първи път се споменава думата „времеубежище“. Но има и друга връзка. Всеки от трите романа е обърнат към определена наука. „Естествен роман“ беше свързан с естествената история, от античните философи Емпедокъл, Анаксагор, Демокрит, през Плиний Стари, до Линей, естествените историци на 17-18 век и пр. Атомизмът, в античното му разбиране, експлицитно се ползваше като структурен принцип на романа.

„Физика на тъгата“ е свързана с квантовата физика, с принципа на несигурността, развит от Хайзенберг, с приноса на Нилс Бор, на Копенхагенската конференция и пр. Разбира се, във всички тях употребата на науката беше колкото конкретна и буквална, толкова метафорична и асоциативна. Разговорът ми с акад. Иван Тодоров (известния атомен физик и брат на Цветан Тодоров) след излизането на „Физика на тъгата“, както и физици в САЩ и Канада предимно, но също така от България, говореха с желание за тази връзка между литература и квантова физика. Бяха разчели в романа някои асоциации и смислови дъги, бяха видели научния потенциал в метафоричното. Така както аз, докато пишех, исках да уловя метафоричния потенциал в някои квантови закони. Метафората и аналогията според мен имат този откривателски потенциал (не просто като образ, а и като реален изследващ инструмент). Много бих искал някой ден като литературоведи да говорим и в тази разширяваща полето посока. Струва ми се, че е дошло времето за разговор между факултетите, за търсене на онези гранични събиращи зони между наука, медицина, литература, музика и други изкуства.

Третият роман, „Времеубежище“, както става ясно, е свързан с медицината, дисфункциите на мозъка и паметта в частност.

Но тъй като темата е и времето, на романа му се случи и теософско четене и обсъждане, отново в Италия. (Представям си понякога, че подобно нещо би било възможно и у нас с православни богослови.) Бях поканен на академична дискусия по време на фестивал „Biblico“ във Виченца, Северна Италия. С проф. Курт Апел, завеждащ Катедрата по фундаментална теология във Виенския университет, специалист по Апокалипсиса и автор на труда „Zeit und Gott. Mythos und Logos der Zeit im Anschluss an Hegel und Schelling“, и Алесандро Закури от Католическия университет в Милано. Християнската интерпретация на времето, какво се случва с времената в края на времето, как те съ-съществуват и какво точно разбираме под Апокалипсис – всъщност теми, които присъстват във „Времеубежище“. И тук трябва да спомена с благодарност, че докато пишех този роман, имах щастието да дискутирам различните му посоки с експерти като богослова Феликс Кьорнер от Йезуитския университет в Рим или социолога Волф Лепенис от Берлин, с невролозите акад. Лъчезар Трайков от София, професор Алистър Бюкан от Оксфорд и много други.

Към отварящите и любопитни интерпретации, случили се на романа, бих добавил и отзивите на преподаватели и докторанти по архитектура в различни университети, пишещи за пространство и време, обсъждането на романа в историческия семинар на професор Лари Улф в Нюйоркския университет, на кръгът психоаналитици-юнгианци от Цюрихския университет в техния читателски клуб...

Както споменах в началото, не бих влязъл в коментари на текстовете за този роман, най-малкото защото е некрасиво да го правя. Опитах се да дам малко по-широк контекст около рецепцията – неща, които са ми се сторили интересни и отварящи към по-широко поле.

Той е писан през 2019 г. Идеята за клиниките за минало е отпреди 15 години, в едно друго време, в света от вчера. Затова и първата част е малко или много светла част. Да, този роман искаше да предвари нещо, което се случи по-бързо, отколкото бихме очаквали. И в някаква степен той попадна в контекст, който беше предвидил да се разгърне малко по-нататък, след 7-10 години.

Не мисля, че романът ми е сатиричен или гротесков, дори не съм сигурен вече доколко е антиутопичен. Онова, което описва като усещане и дух, ми се струва като да е пред очите ни. И повечето от текстовете тук го потвърждават. Нека уточня, това не е роман за машини на времето и пътуване в миналото. Тъкмо обратното, той е потопен в това вечно настояще, което обаче поради остър дефицит на бъдеще

се опитва да насели с минало. Но точката, от която говори романът, струва ми се, е днес и сега. И в това е известният ужас и безнадеждност. Романът ще се окаже по-скоро реалистичен, отколкото сатирично дистопичен.

Миналото само е придърпано, то ще трябва да се изработи тук, на място, да се уподоби, да се постигне през възстановка. За този „живот във възстановка“, за национализмите ни като тема на романа може да се прочете повече в едноименния текст, публикуван в „Критика и хуманизъм“¹.

Един от съвсем простите и конкретни залози на книгата беше да предупреди, да осмехи, да осветли, ако може, зараждащия се тоталитаризъм и вече родения национализъм не само в България. И за все по-опасното кръвосмешение между тях. („Една отделно взета страна“ е, разбира се, цитат, все по-изличаващ се, на Ленин, който коригира Маркс, че революцията може да победи и в една отделно взета страна. И отпратка към първия епиграф в „Естествен роман“, който твърдеше, стъпвайки на същия оригинал, че и Апокалипсисът е възможен в една отделно взета страна.) Четенето на романа като фейлетонизиращ или сатиризиращ българското ми се струва, меко казано, странно. Сатиризираща проявлението на национализми, патриотарщина, популизми и други продавачи на минало – да. Но на българското като есенциално такова – кое българско? Със същото основание швейцарският читател би могъл да каже за отношението към швейцарското в романа, немския за немската част, румънския – за румънската и т.н.

Да припомня, че този роман е писан на български, от човек, който продължава да живее тук, и никога не е напускал родината на българския език...

Това, което малко ме учуди, беше свързано с „Букър“-а. Не знаех, че е толкова важен. Романът излезе през 2020 г. и аз очаквах Джими например да напише сериозен текст през 2020 г., а през 2023 г., вече след „Букър“-а е малко... Романът получи доста други награди. Както ми каза разпоредителят на паркинга пред хотел „Тримонциум“ в Пловдив: „Здравейте, г-н Господинов! Влизайте. Аз Ви четох романа преди „Букър“-а“. Така че много благодаря на всички, които ми прочето-

¹ Господинов, Г. „Живот във възстановка“, Критика и хуманизъм, кн. 56 бр. 1/2022, с. 7-15.

ха романа преди „Букър“-а. А и на тези, които го коментираха преди това - като Иван Ланджев, Георги Каприев, Иван Теофилов, Амелия Личева, Надежда Радулова, Светлозар Желев и др. А по повод втрещването в Международния Букър, е редно да кажем, че наградата вече открехва вратата на интереса към нови български автори, издателите отвън гледат малко по-благоклонно към непомерния риск да издадеш български писател в превод. Но това е друга тема.

И все пак, разбира се, връчването на тази награда разшири рецепцията на романа у нас. Най-сетне го прочетоха и неговите герои, имам предвид повлечените подир сенките на национализма, патриотарщината, носталгии по късния соц и обикновени тролове. В една широка литературно-критическа интерпретация това също не бива да се подценява. Прескачаме всички конспиративни теории, но защо пък да ги прескачаме, нека ги споменем за удоволствие – от това, че български роман спечели, за да ни се подмажат в навечерието на 24 май, през прозрението, че преводачката е американка и шеф на тукашния Фулбрайт, нищо че наградата е британска, та до политическата коректност на книгата (към кого, в този зъл роман, не знам) или до по-префиненото – „ама той пише така, че да спечели, да се хареса на пустите чужденци“. Всичко това е само светлата страна на конспиративната рецепция, към тъмната не мога да се обърна, списанието е реферирано. Стигна се и до официално запитване на парламентарната група на Възраждане към Министъра на културата в началото на февруари т.г., защо преводачите на този антибългарски роман, когото много хора не харесват, получават също субсидия за превода му. Много от публикациите в определени сайтове говорят за това, че романът е написан политически коректно (каквото и да означава това за роман сатиричен към всички европейски държави, написан да се хареса точно на тях, окарикуриращ българщината и пр.)

Социологически удивително е как толкова много хора се зарадваха от една все пак литературна награда и пак достатъчно количество се възпалиха от това малко по-късно. Оставям този въпрос на изследователите на четенето. Разбира се, друго лесно обяснение би било, че романът така е написан, че съзнателно да предвиди или, без да иска, се е случило едно съвпадение на разпадите от последните години и ретроутопичния потоп. Възможно е, но не ми се вярва.

Все пак става дума за фикция, за литературна направа.

Но щом наградата вълнува така, ето цитат от мотивацията на журито: „Романът подканва към размисъл и бдителност и същевременно

ни вълнува така силно, защото езикът – употребен прецизно и с фина чувствителност – успява да улови, както при Пруст, изключителната крехкост на миналото. А самата му форма сплита забележителна модерност с препратки към най-великите текстове на европейската литература.“

Сетих се за един от любимите ми някога коани. Двама будистки монаси вървят през ливадата и виждат една жена, която иска да прескочи някакъв поток, ама не може. Те обаче не могат да пипнат жената и да я пренесат, но все пак по-възрастният я хваща през кръста, прави три крачки, оставя я на другия бряг и си продължава по пътя. Но на ученика мира не му дава тази постъпка и вечерта не се стърпява и пита учителя си защо е нарушил обета и се е докоснал до жената. А учителят казва: „Аз я пренесох преди часове и я забравих на минутата, а ти още я носиш.“ Това е историята, понякога наградите пречат да се прочетат книгите и отклоняват вниманието към други конспирации. Повярвайте ми, никой няма да задвижи конспиративното колело на световните награди само защото един писател идва от България. Да не се надценяваме.

Някой с по-прост език може да каже (и го е казвал): „Е, то Господинов е отродител, той пише отродителски текстове.“ С по-сложен би казал, че се усеща една „неприязън към тукашното“. Такива неща ме учудват. Все пак не съм спирал да пиша на български и да живея в България. Пиших този роман, опитвайки се да сложа *диакритичните* знаци на иронията, които вече са завинаги изгубени, както се жалвал още старият Русо. И заедно с това и отвъд това да пробива нормалната тъга и носталгия, тъга и тяга, което отбелязва и Инна Пелева. Твърдя, колкото един писател може да твърди нещо за книгата си, че тези тъга и тяга ги има съвсем текстуално. Има го героят, който върви сред митинга на националистите в Борисовата градина, вижда ги разстлани неща и си казва: „Ех, как искам и аз да съм като тях и да ме радва да съм в тази общност, и да ме има, и да мога да извикам и аз като тях нещо хубаво. Искам. Българин съм.“ Така че това го има. На самото връчване на „Букър“, защото „Букър“ явно е много важен, казах две изречения на български, на пъпа на Лондон. Защо? Защо ми е на мен, либерала, да го правя? Та има едни такива противоречия, абсолютно съм съгласен. Но ако искаш да спечелиш трудното чуждо сърце, защо пък ти е да пишеш за българските неща? От друга страна, референдумът в България не е единственият сатиричен референдум. Всъщност всички държави би следвало да се обидят. Германия заради

своя референдум, пък шведите също, че заради АББА или Икеа гласуват по съответен начин – доста обидно. А пък швейцарците според мен са най-зле представени в романа и това ми беше казано на една среща – в Женева обаче. Там ми казаха: „А, как сте ги насолил тия от Цюрих. Най-скучният град, добър за умирање, както пишете, а пък Женева си е супер.“

Та да потвърдя накрая, тази книга е писана на български, от човек, който няма за кога да емигрира от родината на езика си, и тази родина е от най-хубавите неща, другото понякога води до други тъги. За тази родна тъга става дума по доста от страниците, надявам се да се е забелязало.

Благодаря накрая отново за тази дискусия и за текстовете! Приемам го като начало на говорене за книги на съвременни български писатели.

III

Докато привършвам този текст, руски и български знамена се веят на Шипка. В Стара Загора моми и момци носят 300-метрово знаме... На Пампорово скиори и сноубордисти с народни носии се спускат от връх Снежанка под съпровода на каба гайди, с щеки и знамена. А няколко юнака се спускат бавно с все гайди и тъпани. Като гледа всичко това, иде му на човек да запее с цяло гърло „Пустите клисурци, станали скиори, а панагюрци сноубордисти“... Но смее ли.

3 март 2024